

ÜMİT BAYAZOĞLU

Gazeteci-yazar Ümit Yaşar Bayazıtöğlu 24 Nisan 1953'te
Malkara'da doğdu. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler
Yüksekokulu mezunudur.

Diğer kitapları

Hatay Meyhanesi Defterleri
Yapı Kredi Yayınları, 2003

Hayat Tatlı Zehir – Aydın Boysan Kitabı
İş Bankası Kültür Yayınları, 2007

Hatırda Kalmaz Satırda Kalır – 58 Portre
Aras Yayıncılık, 2013

u s u l g e r e ğ i

Uzun, İnce Yolcular gazeteci-yazar Ümit Bayazoğlu'nun "bir çeşit sivil ansiklopedi teklifi" olarak tanımladığı "portreler galerisi" kitaplarının ilk cildir. Kitabın ilk baskısı Ekim 2004'te Yapı Kredi Yayınları tarafından yapılmıştır (*Uzun, İnce Yolcular: 37 Portre*, Editör: Nurettin Pirim, Düzelti: Belgin Sunal). Elinizdeki baskıda birtakım düzeltmeler yapılmış, kitaba beş portre daha eklenmiştir.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

UZUN, İNCE YOLCULAR

A r a s Y a y ı n c ı l ı k
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 10728

ARAS - UĞU 142

Ümit Bayazoğlu
Uzun, İnce Yolcular

Yayına Hazırlayan
Ari Şekeryan

Düzeltili
Ararat Şekeryan

Kapak Tasarımı
Aret Gıcır

Kapak Fotoğrafı
Karıncaezmez Şevki

© Aras Yayıncılık, 2014
ISBN 978-605-5753-42-9

Baskı ve Cilt
Ertem Basım Ltd. Şti. / Ankara
Tel: (0312) 640 16 23 Faks: (0312) 640 16 24
Sertifika No: 26886

Ocak 2014, İstanbul

UZUN, İNCE YOLCULAR

42 Portre

ÜMİT BAYAZOĞLU

“Portreler galerisi”nin ikinci cildi 2013’te Hatırda Kalmaz Satırda Kalır adıyla yayımlanmıştı. Kitapta 58 portre yer alıyordu: Ahmet Rifat Çalika, Altemur Kılıç, Cemal Granda, “Hain” Rifki, Limancı Hamdi, Hasan Amça, Hasan Rıza Temelli, Muhittin Birgen, General Sami Sabit Karaman, Yenibahçeli Şükrü, Dr. Sami Günzberg, Ahmet Refik-Çallı İbrahim, Atatürk, Arif Dino, Yahya Kemal, Nazmi Acar, Necip Fazıl Kısakürek, Dr. Mağhar Osman, Erol Güney, Bella ile Edibe ve Nahit Hanım, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Cihat Burak, Naciye Neyyal Hanım, Fevziye Çamsever, Münevver Ayaşlı, Sâmîha Ayverdi, Süreyya Ağaoğlu, Müfide Ferit Tek, Halide Edip, Vesamet Hanım, Fatma Medeniye Hanım, Serfirâz Sultan, Dürrüşehvar Sultan, M. Sıfır, Melek Kobra, Namık Kemal, Dinsiz Halûk, Pierre Loti, Cem, Abdülhamid, Ebbüzziya Tevfik, Külhanbeyi Sami, Çerkez Hasan, Resneli Niyazi, John Godolphin Bennett, Karekin Deveciyan, Sığı Usta, Eyüplü Halit-Sülün Osman, Naki Turan Tekinsav, Vahan Bey, Deli Aytan, Yumurcak, Ömercik, Arap Cemal, Şen Manav Şerafettin.

Önsöz

Bu kitap girişimi, yakın tarihimiz içinde yaşadıkları dönemin şöhreti olmuş, fakat sonradan unutulmuş, dolaşısıyla zaman içinde kaybolmuş kimi insanları anlatan sivil bir ansiklopedi teklifidir.

Her boydan her soydan, hem birbirinden hem herkesten çok farklı bu insanlar değişik zaman ve mekânlarda ömür sürdürdüler. Onların çoğu şimdi hayatta değil; kimi intihar etmiş, kimi cinayete kurban gitmiş, bazılarınınsa akıbeti meçhul.

Söz konusu kişiler, yaşadıkları dönemin sosyal tablosu içinde sunulmaya çalışılmıştır.

Bu kitap için, gerçeklikte ve imgelemde yaşanan olağanüstü serüvenleri tutkuyla anlatan bir “mitomani” de denebilir.

Ümit Bayazoğlu

Mehmet Cemil ve eşi Camara Fatumata çocukları ile Gine'nin başkenti Konakri'de. Solda Ali Cemil Sökmen, önünde kız kardeşi Aliye, annenin kucağında Cemile. Sağda baba ve onun önünde oğlu Mustafa. Üzerlerindeki kıyafetlerden bu resmin 1940'lı yıllarda, önemli bir günde çekildiği anlaşılıyor. Aslında onlar gündelik hayatlarında yerliler gibi giyiniyorlardı.

Siyah Prenses Camara Fatumata Sökmen

Yıl 1953. Gine'de Fransızlara karşı savaş başladı. Mehmet Cemil, Baga kabilesinin Prensesi Camara Fatumata ve Susu dilinden başka dil bilmeyen sekiz çocuğuyla soluğu Türkiye'de aldı.

Hataylı Mehmet Cemil sizin bizim gibi biri değil. Tek başına milletlerarası maceralar düzenleyen bir gezgin. Sınırların ötesine beslediği merakı yüzünden yeryüzünde kaybolmuş biri. Çanakkale Savaşı'na katıldı. Hatay'ın kurtuluşu için Fransızlara karşı Amanos dağlarında çete örgütledi. Ancak savaşların biri bitiyor öbürü başlıyordu. Kurtuluş Savaşı öncesinde, tek sermayesi Fransızcaya güvenerek bir gün İskenderun limanından Akdeniz'e açıldı. İlk durak, vaktiyle Jön Türklerin iltica kapısı olan Marsilya oldu. Buradan Amerika'ya, New York'a gitti. Oradan da Brezilya'da Para Maribu'ya yerleşti. Bir süre Güney Amerika'da oyalandıktan sonra Güney Afrika üzerinden Mozambik'e, oradan da Gine'ye geçti.

1899 doğumlu Mehmet Cemil Gine'nin başkenti Konakri'ye yerleşti. 1919'da başlayan ve dokuz yıl süren büyük yolculuğu 1928'de Afrika'nın en batısında noktalanmıştı. O yıllar Atlas Okyanusu kıyısındaki bu ülkeyi Fransızlar sömürüyordu. Mehmet Cemil yaratıcı kişiliği, tecrübesi, cesareti ve dil bilgisiyle kısa zamanda başta sömürge valisi olmak üzere herkesin sevgi ve güvenini kazanmıştı.

Ancak ilk defa “Baga” adlı kabilenin merkezi olan “Kasambeya” köyünde, bir tören sırasında gördüğü ve muhteşem “Yankadi” dansıyla büyülediği “Fatumata”nın babası hariç! 1914 doğumlu Camara Fatumata Gine'nin dört büyük kabilesinden biri olan Bagaların lideri “Morlay”ın kızıydı. 19 yaşında memleketini terk eden, 28 yaşında Gine'ye yerleşen Mehmet Cemil henüz 15 yaşında olan “Baga Kraliçesi” ile evlenmeyi kafasına koymuştu. Fransız valiyi aracı koydu. Fayda etmedi. Baga reisi Morlay, Müslüman dahi olsa bir beyaza kızını vermek istemiyordu. O da vali marifetiyle yanına bir manga Fransız askeri alarak Fatumata'yı kaçırdı.

Sonra büyük kaçış başladı. “Futah Djalon” platolarındaki bu kovalamaca, önde Mehmet ile Fatumata arkada Baga savaşçıları, tam iki yıl sürdü. Sonunda koca reis pes etti, âşıkların peşini bıraktı. Kaçaklar “Fulane” kabilesinin egemenliğindeki “Mamu” adlı köye yerleşti. Mehmet Cemil burada bir fırın açtı. Bu, yörenin ekmek satan ilk fırınıydı.

İlk çocukları Ali Cemil 1932'de Mamu köyünde doğdu. İkinci Dünya Savaşı başlamak üzereydi. Gine kaynıyordu. Mehmet Cemil eşi ve çocuğuyla başkent Konakri'ye döndü

ve kayınpederiyle barıştı. Burada da fırın açtı. İşi büyüt-
müştü, kahve ve kakao yetiştiriyordu. Fırına komşu bir
de pastane açmıştı. Bu arada dört çocukları daha oldu.
Onlara sırasıyla Aliye, Mustafa, Cemile ve Suphi adları-
nı verdiler.

Fransız resmi kaynaklarında adı Muhammed Jamil
Abdül olarak geçen Mehmet Cemil dokuz yıllık gezginli-
ği sırasında Arapça, İspanyolca, İngilizce de öğrenmişti.
Gine’de dil bilgisine dört kabile dili (Malinke, Fulane,
Susu ve Bambara) daha ekledi. Bagalar, Susu dilini ko-
nuşuyordu. Mehmet Cemil’in evinde de “resmi dil” Su-
suca’ydı.

Büyük savaşın rüzgârı, halkının yüzde 69’u Müslü-
man olan Gine’yi de etkilemişti. Fransızlara karşı başlatı-
lan özgürlük mücadelesi 1946’da bastırılmış, ama direniş
durmamıştı. Mehmet Cemil’e göre artık Gine’nin tadı
kaçmıştı. 1958’de Gine bağımsızlığını ilan etti. Ancak
Batı 1975’e kadar Gine’yi tanımamakta ısrar etti ve gari-
banlara ambargo uyguladı.

1950’lerde Gine’de iç savaş vardı. Beş çocuğuna Sait,
Yahya ve Salima adlı üç çocuk daha ekleyen Mehmet Ce-
mil pusulayı önüne koymuş düşünüyordu.

Pusula

Nicedir uzaklardaydım:

uzak dağlar, uzak kıyılar, uzak—
dillerini bilmediğim yaban insanlar arasında.

Uzayan bir uykunun karanlığından

düşlerin aydınlığıyla vardım

yıllardır aradığım bu adaya.

Toprak, demir, şeker kamışı, ipek ve elmasla uğraştım yıllarca.

Fotoğrafta gördüğün hasır şapka, keten giysi, gümüş saplı
baston

o yılların yorgunluğunu gizliyor ustaca.

Sana çocukluğunda anlattığım

Afrika, Amazon, Santiago, Havana bütün gençliğimdi benim,
olgunluğum.

Doğduğum dönülmez dağ köyüne döndüm sonunda,
geceleri sesiyle uyuduğum derenin kıyısına.

Toprak dama, tandıra, boğma rakıya.

Beni tanıyasın diye bir gün

doğmanı bekledim sabırla.

Cevat Çapan / *Dön Güvercin Dön*

Böyle kara kara ne olacak halimiz diye düşünürken takvim geldi, 1953'ü gösterdi. Artık “yurtsamıştı” Mehmet Cemil. Susu dilinden başka konuşamayan sekiz çocuğunu ve Baga kabilesinin Prensesi Camara Fatumata'yı yanına kattığı gibi soluğu Türkiye'de aldı. Artık onların soyadı Sökmen'di. Mehmet Cemil Sökmen İskenderun'a yerleştikten bir hafta sonra öldü!

Yeni Gine'den İskenderun'a gelen Prenses Camara Fatumata bir türlü pantolon ve ayakkabı giymeye alıştıramadığı sekiz çocuğuyla, daha önce adını bile duymadığı bir diyarda yapayalnız kalmıştı. Önceleri komşuları onlara, bu “garip” insanlara uzak durdular. Ama zamanla bunlar onlara, onlar bunlara alıştılar. Ama talihsiz Fatumata'nın çilesi bitmedi. Daha eşinin matemini tutarken, bu defa da sondan bir önceki çocuğu Yahya'yı kaybetti. “Siyah Prenses” her şeye rağmen yılmadı. Kartal gibi çocuklarına sahip çıktı. Onları okuttu.

Çocukların daha sonra da torunların çoğu, belki de “içgüdüsel” bir yönelmeyle kendilerine meslek olarak

müziği ve dansı seçtiler. İlk çocuk Ali Cemil Sökmen tenor oldu. Ankara Devlet Opera ve Balesi'nde öğretim üyeliğine kadar yükseldi. 1992'de 78 yaşını süren Fatumata, “yedi numara” Yahya'nın erken ölümünden sonra, 1984'te de “bir numara” Ali Cemil Sökmen'in vakitsiz ölümüne tanık oldu.

Fatumata'nın ilk çocuğu Ali Cemil Sökmen'den iki, Aliye Sökmen Demiratan'dan iki, Mustafa Sökmen'den dört, Suphi Sökmen'den iki, Sait Sökmen'den iki, Salima Sökmen'den bir olmak üzere toplam 13 torunu var. Ancak bu toplama, yakın bir geçmişte üçüncü kuşağı temsilen beş torun daha eklendi.

1950'li yıllarda İskenderun'da bir sokak arasında “Tarzanca” ile Türklerle anlaşılan ve tek siyahi aile oldukları için herkes tarafından tanınan Sökmen ailesinin neredeyse tüm üyeleri bugün birer şöhret. Ama “Prenses”i unutmamışlar. Yaşlı Fatumata onların köklerinin tek ve son temsilcisi.

Baga kabilesinin Prenses unvanlı en güzel dansçısı Camara Fatumata son nefesini verinceye kadar Atlas Okyanusu kıyısındaki ülkesini unutmadı. Çocuklarıyla Susuca konuştu. Bayramlarda onlara kabilesinin mutfağından lezzeti bizim için tarifsiz yemekler yaptı ve onların artık nihayet alıştıkları “mokasenleriyle” tatlı tatlı alay etti.

Son müvezzi
Yaşar Hayrettin Dahik

Sen Jorj Baptist ilkokulunda İngilizce ve Fransızca öğrendi, Avusturya Lisesi'nde Almanca. İkinci Dünya Savaşı patlamasa Viyana'da makine mühendisi olacaktı.

80'li yılların sonuna kadar her akşam üzeri Çağaloğlu'nda siyahı bir müvezzi dolaşırdı, sıırım gibi uzun, adamaklı yaşlı biri. Müvezzi, bağıra bağıra dolaşarak, koltuğunun altında taşıdığı gazeteleri satan meslek erbabına denir. Dudağında filtresine kadar yanıp sönmüş bir izmarit, yakalarında külleri ve koltuğunun altında bir demet gazete. Hamamın önünden İran Konsolosluğu'na doğru geçer, İl Millî Eğitim'in köşesinden kıvrılıp, Ankara Caddesi'nden aşağı, Sirkeci'ye doğru salınırdı.

Gazete patronları zaman içinde kendi dağıtım ağlarını kurunca bir Babiâli geleneği olan "akşam baskısı"nı çıkarmaktan vazgeçtiler. 1876'dan 1980'lere kadar aşağı yukarı 120 yıl boyunca, bazen kara haberler, bazen müj-

delerle sokakları çınlatan müvezzilerin sonuncusu olan bu yaşlı zenci, tarafımızdan en son 1996'da –bir başka rotada– görüldü: Karaköy Bankalar Caddesi'nden Şişhane'ye doğru sağa sapan Kamondo sarmal merdivenlerinde soluklanıyordu.

Avusturya Sen Jorj Hastanesi'ne gidiyormuş. Fakir düşmüş, Avusturya Lisesi mezunlarına orada öğle ve akşam yemeği veriyorlarmış. İkameti sorulunca, “Beni ya Sen Jorj'da ya Ağa Camii karşısındaki satranç kulübünde ya da Karaköy Akçe Sokak'taki Kaptanpaşa Oteli'nde bulabilirsiniz” derdi.

Onunla Kamondo merdivenlerindeki tesadüfi karşılaşmayı da sayarsak üç kez buluştum. İkincisinde otelin altındaki gurbetçi kahvesinde hiç konuşmadan satranç oynadık. Üçüncüsünde Sen Jorj'un yemekhanesinde buluşup, satranç kulübüne gittik. Yolda gazeteciden *The Economist* ve *Der Spiegel* aldı. Meğer İngilizce, Fransızca ve Almanca'dan maada Rumca da biliyormuş. Aylardan temmuz olduğu halde sırtında üç kat kazak, bir de ceket vardı. Aslında terliyordu, ama bir yandan da burnu akıyordu: “Kış ayazı ağustos başında vücuttan böyle çıkmış.”

Kulübe önde giren Yaşar Hayrettin Dahik tezahüratla karşılandı. Konuşmaya geçmeden yine satranç oynamayı teklif etti. İlk parti mahsustan yenildi. Meğer bu bir tuzakmış. Bir hamle yapıyor, arkasından dudağında izmaritle uyukluyordu. Sırası gelince oynuyor, yine şekerlemeye devam ediyordu. Böyle böyle akşamı bulduk. Oradan sonra Firuzğa'dan geçerek Tophane'ye indik. Burada bir çay bahçesinde nihayet konuşabildik.

Dahik Arapça “gülümseyen, tebessüm eden” demekmiş. 1920 yılında İstanbul’da Yıldız-Dikilitaş’ta doğmuş. Annesi Medine Arabı, ama beyazmış. Babası Bilal Ağa Mısır’dan gelmiş. Sarayın Yıldız atölyelerinde torna-tesviye ustası olarak çalışıyormuş. Vaktiyle Abdülhamid’in dirayetiyle Almanya’ya makine mühendisliği eğitimine gönderilmiş.

Ama Yaşar Hayrettin doğuştan talihsiz.  günlük-ken babasını kaybetmiş. Aile ansızın fakirliğe düşmüş. Yedi kardeşin beşi daha çocukken ölmüş. Zavallı annesi zengin evlerine çamaşır yıkamaya giderek çocuklarını okutmaya gayret etmiş. Yaşar Hayrettin anaokulundan itibaren hep parasız yatılı olarak ana kucağından uzakta büyümüştü. Sen Jorj Baptist ilkokulunda İngilizce ve Fransızca ğrenmişti. Ortaokul ağına gelince annesi, çamaşıra gittiği evlerden hatırlı biri aracılığıyla oğluna Avusturya’da bir burs ayarladı.

Böylece 1935 yılından itibaren dört yıl boyunca, Viyana sokaklarında siyah bir İstanbullu dolaşmaya başlamıştı, hem de bisikletle. Gider gitmez altına en kralından bir bisiklet çekmiş. Dördüncü sınıfta, baba mesleğini öğrenmek için makine inşası kurslarına yazılmış. Ancak bu sıra patlayan İkinci Dünya Savaşı yüzünden İstanbul’a dönüp Avusturya Lisesi’ne yazılmış. Mezuniyetten sonra Almanca ğretmeni olmak için çapa ğretmen Okulu sınavlarına girmiş, ama kazanamamış. Bu ilk yenilgisi. Hemen pes edip okulu-kitabı bir kenara atmış. Yine annesinin çamaşıra gittiği ailelerden birinin tanıdığı olan Ali Fuat Cebesoy aracılığıyla Deniz Yolları İşletmesi’ne girmiş. Köprüden Adalar’a kalkan vapurlarda gişe

memuru olarak. Askerlik çağına gelince, lise mezunu olduğu için yedek subay rütbesiyle Babaeski'ye gitmiş. Burada "asker tokatlamayı" öğrenmiş. Dönüşünde tekrar Deniz Yolları...

Bu arada annesi malum torpilini kendisi için işleterek tütün fabrikasına girmiş, sonra oğlunu da yanına almış. Ancak 1940'ta annesini, 1948'de de ablasını kaybedince kimsesiz kalmış. Dikilitaş'taki baba ocağını, eniştesi ve ablasının öksüzlerine terk edip gurbete çıkmış, otel odalarına gark olmuş.

Bahtının rüzgârı onu İskenderun'a savurmuştu, burada bir pavyonda çalışan sekiz güzel Alman kızına tercümanlık yapmaya başlamış. Hatta içlerinden birine abayı dahi yakmış. Bir gösteri sırasında müşterinin teki kızlara sataşınca Yaşar Hayrettin yedek subayken öğrendiği tokadı herifin suratına aşk etmiş. Aynısını çekildiği karakolun komiserine de eda edince, önce bir güzel falakaya yatırımlar, ardından kendini İskenderun cezaevinde bulmuş. İki buçuk aylık cezasını yatıp çıktıktan sonra bir daha birisine el kaldırmaya tövbe etmiş. Beş parasız olduğu için Adana'ya kadar yürümüş. Burada Sabancılar'ın dokuma fabrikasında bekçi olarak iş bulmuş. Fabrikaya gidip gelen Alman mühendisler, dört dil bilen siyah bekçiyi tercüman olarak istemişler.

1940'larda İsmet İnönü'nün başlattığı memleketi imar harekâtı sırasında doğuda, güneydoğuda birçok yabancı uzman görev almıştı. Yaşar Hayrettin Dahik çok dilli sıradan bir işçi olarak bunların çoğunu tanıma fırsatı bulmuş. Bu sayede işsiz kalmıyor, baraj, santral, yol, köprü, tünel, silo, enerji tribünü gibi devasa inşaatlarda dolaşıp

Yaşar Hayrettin Dahik

duruyormuş. Adana, Malatya elektrik santrallerinde, İncirlik hava üssünde, Seyhan, Hirfanlı barajlarında, Mersin liman inşaatında, Elazığ fidanlığında, Diyarbakır şehir kulübünde çalışmış. Tercümanlığın yanı sıra garsonluk, bulaşıkçılık, şoförlük, otel kâtipliği, amelelik de yapmış. Hatta trahom ve sıtmayla mücadele seferberliği sırasında, Antakya'da,

sırtında alet, kapı kapı dolaşarak helaları, lağımları, ahırları ilaçlamış.

1960'da 40 yaşında biri olarak İstanbul'a dönmüş. Avusturya-Türkiye Kitabevi'nde dergi satmaya başlamış. Toplam satışın yüzde otuzunu kazanıyormuş. Sonra Hacette'te aynı işi yapmış. Bir ara Halk Film şirketine muhasebeci olmuş. Hatta bu şirketin çektiği üç-beş filmde "zenci" rolü oynamış.

Dahik her boyadan boyamış, ama sonunda müvezzilikte karar kılmış. Sirkeci-Aksaray güzergâhında Viyana'dan getirdiği bisikletiyle gazete satmaya başlamış. Gazete başına yüzde sekiz buçuk verirlermiş. En hızlı satışlar 27 Mayıs ve Yassıada duruşmaları sırasında gerçekleşmiş. Sirkeci'ye ininceye kadar koltuğunun altındaki gazeteler tükeniyormuş. Ayrıca güreşçilerimizin altın madalya topladığı olimpiyatlarda, sosyete skandallarında, vahşiyane cinayetlerde satış kazançlı olurmuş. Satış sırasında avaz avaz bağırıp çığırkanlık yapmadığı ve biraz da asık suratlı biri olduğu için müvezzilikten pek bir şey kazanamamış.

Ablası öldükten yıllar sonra Dikilitaş'taki evine dönmüş. Yıllar sonra çıkagelen bu adama karşı evin yeni sakinleri hep mesafeli kalmışlar. Vefasızlar bir gün belediye ve müteahhitle anlaşarak evi yakmışlar. Yaşar Hayrettin bir süre yangın yerinde kurduğu çadırda yaşamış. Onu da gelip geçen başına yıkmış. Çünkü enişte rahmetli olmadan evin tapusunu allem kallem edip cici eşinin cici çocukları üzerine çıkarmış.

Şimdi ona Avusturya Lisesi mezunları sahip çıkıyor. Geceliği 150 bin lira olan otel masraflıyla harçlığı karşılandığı gibi günde iki öğün yemek de veriyorlar. Harçlığını Almanca dergilere, satranç oynarken çokça içtiği sigara ve çaya harcıyor.

Yaşar Hayrettin Dahik'i en son Şişli'de Fransız Lape Hastanesi'nde ziyaret etmiştim. Bileğinden yatağa kelepçelenmişti. "Bu ne yahu!" diye isyan etmeye kalkışınca beni sakinleştirdi. Meğer ayağa kalkınca düşüyor, iki de bir orasını burasını kırıyormuş. Kolayını böyle bulmuşlar, o da buna razı olmuş. Kalkmak istediği zaman zile basıyor, hizmetli gelip onu istediği yere götürüyormuş.

Yaşar Hayrettin Dahik 2007'de bu hastanede hayata gözlerini yumdu.

İlk Müvezziler

Bizde ilk müvezzi, Zünun isminde biridir. Müvezzilerin piri sayılan bu kişi, sırtında bir askeri aba ve fakat donsuz bir halde "Kedim, kedim..." diye bağıarak gezer, nihayet kazandığını kedileriyle beraber yemiş. Vezirhan'da yatıp kalmıştı.

Ahmet Rasim'den öğrendiğimize göre, basın âlemi müvezzilikten yetişme birçok gazeteci, kitapçı kazanmış. Asır kütüp-

hanesi sahibi Kirkor Faik Efendi, Arakel, Kasbar, Garabet ve kardeşi Ohannes Ferid önce müvezzimişler.

Müvezzilikten bunlar gibi dükkân sahibi olan aslında pek azdır. Çoğunun ömrü münzevi geçer, sokaklarda biter. Yalnız bunların arasında –tabiri caizse– müvezziliğin birer artisti olarak ilan edilmiş olanları vardı. Bunlar hünerbazlıkla, sattıkları gazetelerdeki bir haberi şişirerek, ballandırarak, seslerine ahenk katarak, hem koşup hem de reklamlı sözler ederek dikkat çekerlerdi.

1908’den sonra piyasaya çıkan Kenan bunların en meşhuru. Çok hızlı koşmasına kinaye olarak ona “Küçük Şimendifer” derlermiş. Rivayete göre, Sirkeci’den kalkan trenle Bakırköy’e kadar yarışmış. Kenan 1950’lerin başında sağdı. Babiâli’de mecalsiz-takatsiz dolaşıyordu. Müvezzilerin, gazetecilerin yardımlarıyla yaşıyordu. Müvezziler içinde şöhret olmuş bir başkası da Kel Cemal’di. Dolaştığı yerlerde halkın mizacına göre şerbet verirdi. O kadar ki, psikolog gibi bir müvezziydi.

Ahmet Rasim / *Şair, Muharrir, Edip*

Müvezzilere çekidüzen

Vaktin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya müvezzilere çekidüzen vermeye kalkışmıştı. Buna en çok bozulan tabii ki Reşat Ekrem Koçu olmuştu:

“Müvezzilerin kıyafeti hakkında bir nizamname kararlaştırılmış. Buna göre boz renkte iş gömleği giyecekler ve yalınayak dolaşmayacaklarmış. Ayrıca sık sık tıraş olacaklarmış. Müvezzi denince gözümüzün önüne ekseriya pırpır bir delikanlı, yalınayak, başı kabak uçan bir çocuk yahut iskele başında belirli bir köşede duran perişan bir ihtiyar gelir.

Müvezzi gazeteye ilk çıktığı zaman ekseriya sıkıntı içindedir. Fakat kısa zamanda kendini toplar, üstünü başını düzer. Tramvaylarda, vapurlarda yalınayak, başı kabak gördüklerimize gelince, onlar anaları başka kocaya varmış, babasız, konu komşu elinde, kendi kendilerini besleyen yavrucaklardır. Gazete serpilmiş buğday, onlar bir sürü serçedir. Yıllar

geçtikçe bu çocuklar büyürler. Vücutları serpildikçe gazetelerin getirdiği kazanç da artar. Büyüyenlerin yerini her yıl yeni nesilden küçükler doldurur. Her yıl vapur iskeleimizde bir iki yeni çocuk görürüz. İki yıl evvelki bir dostumuz, bize hürmetle yaklaşır; ‘Abi’ der, ‘ben bulunmazsam gazetenizi bu çocuktan alınız.’ Sevimli olmayan çocuk, zeki olmayan delikanlı, tipik olmayan ihtiyar müvezzi olamaz. Yahut müvezzilik onun için kısır meslek olur. Müvezziler bir mahallenin, bir semtin tarihine karışırlar.”

Münir Süleyman Çapanoğlu / *Basın Tarihimizde İlave*
1960

Matbaaların Önü

Gazetelerin basıldığı saatlerde matbaaların kapıları bir başka âlem olurdu. Hele akşam gazeteleri çıkarken. Bir çoğu on iki-on beş yaş arasında onlarca çocuk, soğuk, yağmurlu kış günlerinde bile sırtlarında yırtık, yamalı elbise, çoğunun ayakları çıplak, gazetelerin çıkışını bekler, onları omuzlarına asılmış karton ciltlerin içine doldurur, artık ilk alanlar hangileriye, onlar kendini ötekilerden daha şanslı görmenin sevinciyle ayakları şap şap taşlar üzerine vurarak, caddelere, sokaklara dağılır, gazetenin ilk sayfasındaki haberlerden birkaçını, biraz da alıştıkları mübalağalarla bağırarak satmaya çalışırlardı.

Orhan Okay / *Bir Başka İstanbul*

Sapına kadar karikatürcü
Zeki Beyner

“Şu açık hava otelinde bir kanepeye uzanmış, yıldızların altında uyuyan kimsesiz, şu meyhane kapısında yalpalayan sarhoş, şu çınar kavuğuna sığınmış aile, çiçekler, çocuklar, bulutlar, kuşlar, kediler, köpekler Zeki'nin kendisi için yarattığı arkadaşları, akrabalarıdır.”

Oğuz ve Tekin Aral biraderlerin çiçeği burnundayken bulup yetiştirdiği çizerlerin yaşı artık çoktan 40'larına erişti. Şimdi çizgi âleminde işte bu kuşak iktidar. 14-15 yaşlarında karikatüre başlayan bu çocukların çırak hevesi yaşlandı, içlerinden kimi hakikaten usta oldu kimi kal-falıkta demir attı kimi de hâlâ çırak hevesiyle yoluna devam ediyor. Bazıları ise cephaneyi tüketti, esnafılıkta karar kıldı.

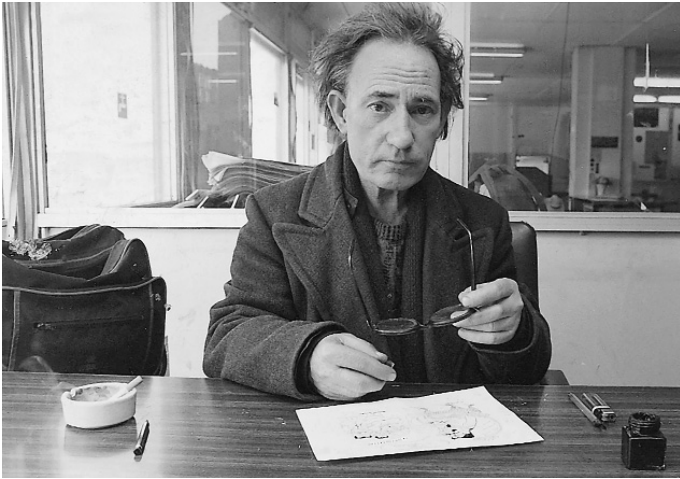
Bu kuşak (Turgut Özal Kuşağı), 1980'in başından itibaren mizah kültürüne egemen olmaya başlamıştı. Onların gelişile de bazı ustalar kenara çekildiler. Muhtaç

olup da çalışmakta direnenler ise (Babîali geleneğinden miras) son derece kaba entrikalarla saf dışı edildiler. 50 yıldan beri sadece ve sadece çizerek yaşayan Zeki Beyner de dışlananlardan biri oldu.

Zeki, çizgi âlemine sokaktan gelmiş, yine bu âlem içinde sokağa düşmüştü. O annesiz, babasız, kardeşiz ve akrabasız bir çocuk olarak ağaç kovuklarında, çöplüklerde, köprü altlarında, mezarlıklarda, surlarda, apartman antrelerinde, fırın külhanlarında yetişmiş biri. Hiç anne sütü emmemiş. Annesi kim, babası kim, kaybolmuş mu, bilmiyor. Bir cami avlusuna mı bırakılmış, yoksa çalınmış da satılmış mı, bilene de rastlamamış.

Çocukluğu Üsküdar'da geçiyor. Uzun yıllar Karacaahmet Mezarlığı, Tunus Bağı, Çiçekçi, Harem, Sultantepe sırtları, Şemsipaşa Tütün Deposu ve tüm kayıkhaneler ona mekân olmuş. Haydarpaşa tren garında su-simitgazete satarak veya raylardan kömür toplayarak yolunu buluyormuş. O vakitler fakir semtlerde hava karardı mı bir “çocuk şehriyini” başlardı. Birer birer evlerine dağılırken çocukların söyledikleri bir tekerleme vardı: “Yağ parası, mum parası, / Akşam oldu, kandil parası / Kömürlükte kömür, hanımlara ömür / Merdivenden iniyor, pabucunu giyiyor, / Bize para veriyor / On para olsun, beş para olsun, / Yanı kırık olsun, o da bizim olsun / Yağlı kapı, ballı kapı, halkası büyük hacı kapısı.” Ezgisi aynı “Yağmur yağıyor / Seller akıyor / Arap kızı camdan bakıyor” gibiydi. Sonra “Evli evine / Köylü köyüne, / Evi olmayan sıçan deliğine” teranesi başlardı. En sonunda sokakta ne evi ne köyü olan bir Zeki kalırdı tek başına.

Artık yaşamın kendisine haram olduğuna iyice kanaat

Zeki Beyner son işyeri, Hürriyet'in çıkardığı Çarşaf mizah dergisinde.

getirmeye başladığı günlerden bir gece, “Nuhkuyusunda, yattığım harabede ayağımı akrep sokmuştu. Nereden çıktığına hâlâ şaşıtığım bir kedi geldi, akrebin soktuğu yeri yaladı, yaladı, yaladı. Kedilerin dilinin testere gibi olduğunu o zaman anladım. Nasıl iyi geldi şaşarsınız. İyileşince o kediyi çok aradım. Koydunsa bul, yok olmuştu. Belki de beni akrep dölemiş, kedi doğurmuştu, ha ha ha...” diye yarım ağız gülüyor. O gecenin ertesi, içinde açlığını bile unutturan bir yaşama sevinci belirmiş. O keyifle, Üsküdar'da bir yangın yerine tel germiş cambazları izlemeye gidiyor: “Bedava tarafından yüzümün güldüğünü ilk oradan hatırlarım. Zaten beni çizer olmaya iten de o tel soytarısı olmuştur: Bir palyaço! Adı Boncuk (ustası meşhur Ali Rıza), cambazın ardından ‘ben de yaparrımmm’ diye tele çıkan ve her çıkışında kabak gibi yere düşen palyaço katıla katıla güldürdü insanları. ‘Oy dingala dingala / Kömür

de koydum mangala / Ayşe de Fatma yarım var / Çalkala
Boncuk çalkala' diye bir şarkısı vardı.”

Çöplükten nafaka çıkarmak, eğer çok seçen biri değil-
seniz, kolay bir iş. Takım taklavat istemiyor. Eline bir
çomak alıp çöplüğün başına çöküyorsun: “Çöpleri eşeler-
ken gözüme ıslıl ıslıl bir şey ilişti. Olur şey değil, bir 50
kuruş!” Midesi gurulduyor ama bulduğu meteliği harca-
maya kıyamıyor. Varlığına alışkın değil veya varlığı onu
değiştirmiyor, dönüştürmüyor. Yokken de idare edebili-
yordu. Şimdi var ama aynı zamanda yoktu. 50 kuruş cep-
te! Ancak yoklarsa, parmaklarının arasında dolaştırırsa,
avucuna alırsa varlığını hissedebiliyordu. Zeki harcamaya
kıyamadığı 50 kuruşu ertesi gün aynı çöplükte bir 50 ku-
ruş daha bulmaya çalışırken kaybetti.

Barınmak, geçinmek yazları kolay ama kış gelince, ne-
rede soba yanıyorsa Zeki pasaklı bir kedi gibi orada, so-
banın dibinde. Misafir öğrenci sıfatıyla sığındığı Üskü-
dar'daki Nuhkuyusu İlkokulu'nda öğretmeni Hilmi Bey
ona sembolik de olsa bir karne vermiş: Gerçi “devamsız-
lıktan kaldı!” yazan bir karneymiş bu, ama olsun karne
aldım diye sevinmiş. Üsküdar Paşakapı Adliyesi de gürül
gürül yanan sobalarıyla Zeki'nin bir başka barınağıydı.
Bir duruşmadan öbürüne hep soba kenarında bir yere ili-
şip davaları izliyor, sanki hukuk tahsil ediyordu.

Soyadı Beyner'in ne anlama geldiği ve ona kimin bu
adı yakıştırdığı meçhul. Basın kimliğine göre 1936 İstan-
bul, Fatih Hırkayı Şerif-Defterdar doğumlu. Resmi kim-
liğine göre ise 1930 Kayseri. Eğitim hak getire, beslenme
ha keza; “çöplüklerde çöplene çöplene boyum ancak
1.60'a erişebildi.”

Çöplük, Zeki'nin hayatına yön verecek karikatür sanatının "faunası". Elinde çomak eşelenirken gazetelere rastlıyor, gazetelerde adının sonradan karikatür olduğunu öğrendiği resimlere. Tıpkı cambazın ardından "Ben de yaparım!" diyerek tele çıkıp çıkıp düşen soytarı gibi "Ben de çizerim!" diye haykırıyor Zeki. İlk çizgileriyle kendini *Cumhuriyet*'te Elif Naci'nin karşısında buluyor. Elif Naci onu Yusuf Ziya Ortaç'ın çıkardığı *Akbaba* dergisine gönderiyor. Burada ise karşısına, o sıralar yasaklı olduğu için "Ateş" imzasıyla yazan Aziz Nesin çıkıyor. "Çizgisini zayıf ama esprilerini kuvvetli" bulduğu Zeki'ye 10 yılı sigortasız tam 25 yıl patronluk yapan Yusuf Ziya Ortaç (Necip Fazıl Kısakürek'in bacanağı), *Bizim Yokuş* adlı hatıratında onu şöyle anlatıyor:

Karikatürlerinde, baktıkça insanın içini sızlatan bir yalnız adam vardır onun. Saçları uzamış, pantolonu çekmiş, güvercinlere bakar gülümser, düşen yapraklara bakar düşünür, genç kızlara bakar yutkunur. İşte o kâğıt üzerindeki hazin adam bizim Zeki'dir. Bizim Zeki Beyner! Yalnız adam dedim. Ama ne kadar yalnız, ne kadar! Arkadaşlarından öğrendim; ablası yok, abisi yok, amcası yok, teyzesi yok. Dudakları bir kere anne dememiş, bir kere baba dememiş, benim Zekiciğimin! Ama bütün tabiat ve bütün insanlık onun dostu, onun arkadaşı, onun akrabasıdır. Çiçekler, çocuklar, kuşlar, gençler, ihtiyarlar, kediler, köpekler ve yoksullar. Şu açık hava otelinde, bir kanepeye uzanmış, yıldızların altında uyuyan kimsesiz, şu meyhane kapısında yalpalayan sarhoş, şu çınar kavuğuna sığınmış aile, bütün Akbaba sayfalarında gördüğünüz o insanlar, Zeki'nin kendisi için yarattığı arkadaşları, akrabalarıdır. Bu yapayalnız adam kadar çok dostu olan kim var bu dünyada? Zeki susar, Zeki konuşmaz. Zeki efkârlıdır hep. Eğer güldüğünü, şakalaştığını görürseniz, biliniz ki çakırkeyiftir Zeki. Böyle tatlı sarhoş az görülür. Yılış-

madan gülen, incitmeden konuşan. O çizgisi olan karikatür-cüdür. Altına imza istemez. Her eserinde kişiliğini gösterir. Bakınca tanırınız hangi fırçadan çıktığını. Güzel kızlar, ince kadınlar çizer. Baklava kadın, börek kadın, yassı kadayıf kadın değil, bir kadeh likör, bir lokma muz, bir kaşık ananas gibi kadınlar. Sosyal konulara özel bir açıdan bakar, kalbinin gözüyle. Kalp, elbet bilirsiniz, safra kesesi gibi sağda değil, soldadır.

Zeki 1950'li yıllardan bu yana sadece çizerek hayatta kalmaya çalıştı. O dünyanın belki de en fakir ressamı. Sırtındaki yaz kış hiç çıkarmadığı tek paltosundan başka hiçbir mülkü yok. Bir gecekondu bile yapamamıştı kendine. Sanatı sayesinde harabelerden pireli Sirkeci otellerine terfi ettikten sonra, çevresi de yavaş yavaş değişmeye başlıyor. Daha çok yazarlar, çizerlerle ahbap oluyor. Bunlardan Aziz Nesin, Mim Uykusuz, Cafer Zorlu en yakınları. *Akbaba*'dan arkadaşı, kadim dostu Vedat Saygel onu üçüncü sınıf otellerden alıp Basıncöy'de borç harç edindiği evin bir odasına yerleştirdi. "Çizgilerime paralel yaşıyor, paralel düşünüyorum diye beni süründürüyorlardı. Vedat Saygel ve ailesi sayesinde zalimlerin elinden kurtulmuştum." Çok geçmeden Vedat Saygel öldü. Eşi Nezihe Hanım ve kızı Nermin Arık baba yadigarı Zeki'yi sokağa atmaya kıyamadılar. Ona ölünceye (10 Eylül 2002) kadar sahip çıktılar.

Çarşaf dergisi kapandığından beri işsizdi. Ama çizmeyi hep sürdürdü. Nereye gitse yanında taşıdığı defterleri vardı. Bu defterlere güzel bir ad uydurmuştu: "Üreticiden tüketiciye aracısız mizah." Kim görse alıp bakmak istiyor, Zeki de para karşılığı gösteriyordu. Basılmış bir tek albümü var: *Keşkül-ü Fukara*. Cengiz Tuncer ve Aydın Emeç yönetimindeki e Yayınları tarafından 1970'te

basılmış. Artık Zeki yok, peki çizdikleri ne olacak? Zeki bu sorunun cevabını daha o gün vermişti: “*Keşkül-ü Fūkara*’dan beş para kazanamadım. Hatta bunun için teşebbüste dahi bulunmadım. Şimdi çizdiklerime gelince, ben ölüyorum, onlar basılmış basılmamış umurumda değil. Ben çizerim, dünyaya çizmek için gelmişim. Sapına kadar karikatürcüyüm. Albümüm olsun olmasın kimse beni silemez!” diyor. İnanmadığı hiçbir şeyi çizmemekle övünüyor.

İstanbul’da ilk gecekondu nerede, ne zaman ve nasıl yapıldı?

Çok kimse İstanbul’da ilk gecekonduyunun miladını 1950’den başlatır. Oysa gerçek tarih 1947’dir. Dünya Savaşı’nın ardından İstanbul’da bir kaynaşma ve yerleşme hareketi başlamıştı. Bu hareketliliğin nedenini mülk sahipleri ile kiracılar arasındaki çekişmeler oluşturuyordu. Savaş sırasında mülk sahibi-kiracı arasında çekişme yok muydu? Vardı. Neden son zamanlarda etkinliğini artırmıştı? Çünkü savaş sırasında ilan edilen Milli Korunma Kanunu’na göre mülk sahipleri kiralari kafalarına göre artıramıyorlardı.

Savaştan sonra bu kanunda değişiklik yapıldı ve zam furyası başladı. Ancak dar ve sabit gelirli insanlar bu artışı kaldıramadılar. Peş peşe tahliye davaları açılmaya başlandı. 1950’li yılların başında İstanbul adliyelerinde on binden çok tahliye davası açılmıştı! Kendini bir anda çoluk çocuk sokakta bulan insanlar mecburen sahipsiz ya da sahip çıkılmayan arazilere yasadışı konutlar yapmaya başladılar.

Ahmet Emin Yalman bir ara gazetecilikten vazgeçmiş ve kardeşiyle otomobil ithalatına başlamıştı. Çağaloğlu’nda Cemal Nadir Sokağının sonundaki boş arsada (bugün *Dünya* Gazetesi), Amerika’dan gelen otomobilleri koruyan kalın sandık tahtaları istif edilirdi. 1947’nin Nisan, Mayıs aylarında bu ambalaj tahtaları birer birer eksilmeye başladı. Sonradan işin foyası meydana çıktı: Bu deponun sorumluları ambalaj

sandıklarını ev-baraka yapmak isteyenlere gizli gizli satıyorlardı.

O yıllarda bir de “gecekondu reçetesi” dolaşıyordu elden ele. Buna göre:

Otomobil sandığı 120 lira,
2.500 adet tuğla 125 lira,
400 adet kiremit 120 lira,
80 adet direk 60 lira,
2 adet pencere 20 lira,
6 araba taş 50 lira,
600 kilo kireç 300 lira.

Toplam 795 lira.

Tabii bu alışverişten önce beğendiğin bir yerde arsa ayarlayacaksın. Arsa ya vakıf ya hazine arazisi ya da sahipsiz olacak. Arsa temin edildikten sonra bir gece kamyonla malzemeler getirilip buraya yıkılıyor. Hemen tahtalar birbirine çatılarak bir kulübe yapılıyor. Üstü örtülüyor. Takip eden günlerde bu kulübenin içinden duvarlar örülüyor. Üstü kiremit kaplanıyor. Bu iş bittikten sonra tahtalar sökülüyor altından asıl yapı meydana çıkıyor.

Arsa nasıl bulunuyor? Bu işle ilgilenen komisyoncular türemişti. Bunlar gecekondu yapacaklara para karşılığı arsa gösteriyorlardı. Nerelerde? Şehrin her tarafında. Mesela Darüşşafaka'nın arkasında böyle evler çoktan kurulmuş bile. Yıldız'da sahipsiz köşklerin arsaları da işgal edilmiş durumdaydı. Mecidiyeköy'de, Teşvikiye'den İhlamur'a inerken, Çapa'da Selçuk Kız Sanat Okulu'nun arkasında, Silivrikapı'da, Mevlanakapı'da, Uzunyusufalıpaşa'da, Samatya'da, Yedikule'de Hacıevhaddin Mahallesi Samancıodaları sokağında, Eyüp'te İslambey mahallesinde, Hasköy'de, Zincirlikuyu'da, Küçükhamam semtinde.

Çapa'da 33 kondudan ibaret mahallenin sakinlerinden bazıları:

Arabacı Recep, sekiz nüfus,
Tramvaycı İbrahim, dört nüfus,
Sabriye Abla, beş nüfus,

Arnavut Hıfzı, iki nüfus,
Latif Abi, iki nüfus,
Arabacı Ali Rıza, on nüfus,
Sucu Mehmet, beş nüfus,
Boyacı Emin Eriş, dört nüfus,
Fatma kadın, dul.

Zeytinburnu'nda tren hattının Bakırköy'e gidiş yönünde sağ tarafta beş altı kişi tartışıyorlardı. "Nedir bu tartışmanın esası?" diye sordum. "Bu bey tren yolunun hemen kenarında arsa istiyor. Biz burayı aramızda paylaştık. Ona yer kalmadı. Kendisine Bey, arka taraflara git, beğendiğin yeri seç, etrafını telle çevir, Surlardan taş taşırsın, evini yaparsın diyoruz anlamıyor. Benim iki oğlum var. Biri orta ikiye öbürü liseye gidiyor. Geliş gidişte ayakları çamura batmasın diye tren yoluna yakın olsun istiyorum diyor. Mesele bu işte.

28 Mayıs 1947 günü gazetelerde şöyle bir haber çıktı: "Milli Korunma Kanununun son tadili sırasında, yeni bir hüküm kanunda yer alacak. Şehirlerde kiralanacak evlerin idaresi işini zaruret halinde belediyeler yapacak. Her ev sahibi boşalan evi veya odasının anahtarını belediyeye teslim edecek. Boşalmayı haber vermeyen ev sahibi cezalandırılacak."

35 yıl önce temeli atılan gecekonduların bugün 300 bini aştiğini gazetelerden okuyoruz. Otobüslerin minibüslerin ön tabelalarındaki isimlerden yeni doğan semtleri öğreniyoruz.

Yekta Ragıp Öner / *Yıllar Boyu Tarih*

1982